

ДОНІЙ Вікторія Сергіївна,

кандидат філологічних наук,

доцент з наказу кафедри культурології

Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія

Київського національного університету культури і мистецтв»

ВІДСВІТ О. ДОВЖЕНКА У «ЗАЧАРОВАНІЙ ДЕСНІ»

Осмислюючи літературно-мистецьку творчість Олександра Довженка, варто брати до уваги принаймні дві важливі речі. По-перше, необхідно зважати на те, що все життя геніальний митець поєднував «у собі і художника-образотворця, і письменника, і кінорежисера, і мислителя та громадського діяча». По-друге, слід пам'ятати новаторський підхід до творчості й те, що «в кожній новій своїй речі ставив перед собою майстер нові завдання і по-новому розв'язував їх»¹. Художня проза, драматургія, публіцистика митця є глибоко самобутніми, позначені оригінальним довженківським стилем письма. Зокрема кіноповість «Зачарована Десна» є твором, що виразно підтверджує і щирий патріотизм, і новаторство автора, який протягом творчої діяльності прагнув відкрити нові можливості мистецтва слова.

Кіноповість О. Довженка «Зачарована Десна» є унікальним відображенням іншого, позбавленого ідеологічного нашарування, підходу до світомоделювання. У створеному фантазійному світі дитинства митець відверто показав (ймовірно, чи не вперше) найпотаємніше, все, що було рідне і близьке ментально, все, що носив у душі протягом життя, над яким роками тяжіла загроза репресій. Особисте бачення світу, джерела естетичної свідомості і художньої уяви, світоглядних орієнтирів і життєвих цінностей письменник розкрив без наполегливо-вимушеного афішування політичних ідеалів.

У щоденникових записах (30 березня 1948 р.) знаходимо інформацію про наміри митця написати докладно й абсолютно відверто підсумковий автобіографічний твір «про своє життя в мистецтві» – з «великими екскурсами в біографію, в дитинство, в родину, природу», із визначенням усіх чинників, «які створювали й визначали смак, тонкість сприймання»². На жаль, втілити в життя творчі плани талановитому майстрові слова і кіно не вдалося. Втішаючись марними ілюзіями щодо комуністичного майбутнього, поетизуючи радянське юнацтво, яке має збудувати «золоті ворота в комунізм»³, виправдовуючи необхідність знищення «засудженої на щезання Ери селянського буття»⁴ і под., О. Довженко усвідомлював загрози тенденцію перетворення власних творів на рупори ідей. У результаті

1 Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах. Київ: Наук. думка, 1986. Т. 15. Мистецтвознавчі статті. 544 с. 239–240.

2 Довженко О. П. Україна в огні. Кіноповість, щоденник. Київ: Рад. письм., 1990. 416 с. С. 342.

3 Там же, С.380.

4 Там же, С.389.

нешадного самоаналізу індивідуально-творчого «я» суворий аналітик доходить невітшних висновків: *«думання образами стало покидати мене. Із крил моїх немовби виривало вітрами пір'я. Я став мислити ідеями, завданнями, тематичними планами (...)* У мене їх багато. І всі вони прекрасні й високі, і живуть вони в мені, як в «Правде», як в «Известиях». Тільки *образи покинули мене*. Одвернулися од мене мої улюблені, рідні, дорогі. І я ходжу з важкою від дум головою, і часом страх мене проймає і скорботи охоплюють душу – ангели покидають мене, а ворогів кругом, аж темно»⁵. Робота над «автобіографією» у розпал шельмування за критику влади та «націоналістичні помилки» мала для письменника «цілющу, автосоаналітичну функцію».

Нігіляція ідеологічно детермінованих рефлексій соцреалістичного міфотворення, імперського світу актуалізувала процес осмислення життєзначущих смислів людського буття та самоідентифікації авторського «я». Основну сюжетну лінію в «Зачарованій Десні» створюють оповіді-спогади маленького хлопчика, що переплітаються з художньо-філософськими роздумами автора-оповідача, створюючи ефект поліфонічного звучання. Автор обрав нечіткий сюжет в «Зачарованій Десні», як і непослідовну та уривчасту розповідь, оскільки основну сюжетну лінію створюють оповіді-спогади маленького хлопчика Сашка, що переплітаються з художньо-філософськими роздумами художника і мислителя Олександра Довженка. Відтак, у текстовій площині «взаємодіють» два наратори. Фантазії, уявлення, враження наратора-дитини, його сприйняття світу доповнюються, осмислюються дорослим наратором – збагаченою життєвим досвідом людиною. Часто їх «голоси» доповнюють один одного, створюючи ефект поліфонічного звучання.

Структурною особливістю кіноповісті є використання прийомів сну, видінь, фантазій. У творі згармонізований природний часопростір поєднується з суспільним, через дитяче світосприйняття передаються історії життя членів родини, сусідів, односельців. Комічні ситуації поєднуються з трагічними, розповіді та мрії про красиве – зі спогадами про потворне, про людські вади, життєві негаразди. Ось маленький Сашко уявляє екзотичного лева на мирному деснянському березі, підкріплюючи згодом свою розповідь історією про втечу реального звіра з мандрівного звіринця. Ось споглядає розвішані в хаті на білій стіні «під богами» «багато гарних картин – Почаївську лавру, Київську лавру, вид Ново-Афонського, Симоно-Кананитського монастиря» і надзвичайно багата уява порівнює діда й батька зі святими. Сивого з білою бородою діда – зі святим Миколаєм, батька – зі святим Федосієм. Ось з острахом дивиться на картину Божого суду і з дитячою безпосередністю вирішує спокутувати гріх за попсований на городі рядок «морквиночок». Справжні дива відбуваються, коли замріяна дитина починає фантазувати і природа постає у дитячому сприйнятті живою казкою: «Вода тиха, небо зоряне, і так мені хороше плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі. Дивлюсь у воду – місяць у воді сміється. “Скинься, рибо”, – думаю, – скидається риба. Гляну

5 Довженко О. П. Україна в огні. Кіноповість, щоденник. Київ: Рад. письм., 1990. 416 с. С. 392.

на небо: “Зірко, покотися”, – котиться. Пахнуть трави над водою. Я до трав: “Дайте голос, трави”, – гукають перепілки»⁶.

У рефлексіях семирічного Сашка домінує сповнена тонкого ліризму реакція на довкілля, доброзичливість і чистота думок, довірливе захоплення від відкриття світу. Автор зворушливо передає безпосередність дитячого сприйняття. Цікавими й радісними хлопчик бачить усі події родинного життя: від народження сестрички до смерті прабаби й діда Семена, від святкування Великодня до весняного розливу Десни, від гуртового сінокосу до розподілу копиць та бійки батька й діда з дядьком. Жвавий і дотепний Сашко не усвідомлює трагізму смерті, тому смерть прабаби Марусини, страшних прокльонів якої дуже боявся, не викликала в нього суму. Він щиро, по-дитячому втішається («Ой коли б хто знав, яка то радість, коли вмирають прабаби, особливо зимою, в стареньких хатах! Яка то втіха! Хата враз стає великою, повітря чисте, і світло, як у раю»⁷) та біжить на вулицю сповістити першому-ліпшому зустрічному «радісну» новину: «Ой діду, діду, у нас баба вмерла. Їй же богу, правда, – гукнув я, щасливий, і почав реготати»⁸. Бажання серйозно «творить добрі діла» підштовхує хлопчика життєрадісної вдачі до ревного дотримання «дорослої» поведінки: «не їсти скоромного цілий тиждень», «носити дідові воду на погребню, скільки він схоче», «ходити до церкви», «шанувати великих людей».

Проте комічне нерозривно пов'язане з трагічними: розповіді, мрії Сашка про красиве (вродливу матір, одяг для батька, красиву роботу косаря, красивих коней і под.) поєднуються зі спогадами про потворне, про людські вади. Чиста дитяча душа боляче сприймає неприємні картини, як красивий батько, з якого «можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів» приходять «додому п'яний і б'ється з дідом, з матір'ю або б'є посуд». Неприємно бачити у батьковому господарстві «завжди немолодих, сухорлявих, некрасивих коней» навзамін тим красивим баским коням, яких бачив у сні, чи намальованого уявою коня «у яблуках», із «шиєю крутою» та «червоною стрічкою в гриві».

Спостережливість, надзвичайна уява, замилювання природою стали тими рисами, які вплинули на формування духовного світу й багатогранного таланту геніального українського майстра слова. Крізь все життя О. Довженко проніс народжену в дитинстві любов до матері й батька, до зачарованої Десни, рідної хати. Враження дитинства, безмежний світ почувань актуалізували особистісне начало у творчості митця. Як влучно висловився М. Рильський: «Бувають митці, художня практика яких має дуже мало спільного з їх особистим життям. Трапляються й такі художники, в яких перше стоїть у гострій суперечності з другим. А знаємо ми й такі щасливі випадки, коли творець і людина є одним гармонійне ціли. Саме до такого типу належав незабутній Олександр Петрович Довженко»⁹.

6 Довженко О. П. Твори : В 5-ти т. Київ: Дніпро, 1984. Т. 1. 362 с. С. 71–72.

7 Там же. С. 53.

8 Там же. С. 54.

9 Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах. Київ: Наук. думка, 1986. Т. 15. Мистецтвознавчі статті. 544 с. С. 225.

Глибокi й щирi мiркування автора-оповiдача пов'язанi з осмисленням прекрасного в людинi i природi, глибин народної душі та чистоти людських взаємин. Життєву позицію, свої естетичнi iдеали автор передав як опосередковано в образах людей праці, так i безпосередньо в ліричних та філософських роздумах. Зображенi картини про згармонізований світ природного довкілля вражають розмаїттям кольорів i звуків, що об'єднуються в єдине ціле i передають внутрішній стан героя-оповiдача.

Наскрізна поетичність та афористичність слова, моральнi, етичнi й філософсько-естетичнi iдеали, втіленi в художній площині твору, нівелюють значення соцреалістичних iдеологем, піднімаючи на поверхню мистецьку самобутність i національний народний ґрунт iндивідуально-авторського «я».

Загалом, в автобіографічній повістi «Зачарована Десна» прозвучала щира сповiдь залюбленого у рідний край, в Україну, її народ письменника-мислителя. У далеко не найсприятливіший для творчості перiод, вдаючись до саморефлексії, Олександр Довженко зумів поза iдеологічним форматом, вимогами нормативної естетики соціалістичного реалізму представити аналіз сучасної дійсності. Геніальному митцеві слова вдалося виразити власнi погляди, життєву позицію, свої естетичнi iдеали як опосередковано в образах людей праці, так i безпосередньо в ліричних та філософських роздумах.

DOI: 10.51587/9781-7364-13302-2021-001-151-154